

ION COTEANU ȘI GRAIUL MARAMUREȘEAN

NICOLAE FELECAN

Universitatea Tehnică Cluj-Napoca
Centrul universitar Nord, Baia Mare

Noțiunile de *limbă*, *dialect*, *grai* au stat de timpuriu în atenția lui Ion Coteanu, dovadă lucrările sale *Cum dispăre o limbă (istoromâna)*¹, *À propos des langues mixtes (Sur l'istro-roumain)*², *Epocile de evoluție a limbii române*³, *Și totuși istoromâna este limbă!*⁴, *Criteriile de stabilire a dialectelor limbii române*⁵, *Note despre esența limbii*⁶, culminând cu *Elemente de dialectologie a limbii române*⁷, care s-a bucurat de mult interes din partea specialiștilor, dovadă și numeroasele recenzii apărute în revistele de specialitate, din țară și străinătate⁸.

Încercând să definească obiectul dialectologiei⁹, Ion Coteanu pornește de la analiza motivelor care duc la apariția diviziunilor teritoriale ale unei limbi comune, „cum au evaluat ele, în ce raporturi sunt unele cu altele, precum și cu limba literară și ce perspective de dezvoltare au”. (p. 17). Răspunsurile la aceste întrebări le formulează având în vedere situația din limbile romanice, în particular cea din limba română.

Punctul de pornire al acesteia este latina orientală, „vorbită la începuturile erei noastre de populațiile romanizate din Peninsula Balcanică și din Dacia”, care „nu avea dialecte, deși deosebiri de pronunțare sau de lexic de la o regiune la alta nu se poate să nu fi existat. Ele nu erau însă prea importante, de vreme ce nu au atras atenția scriitorilor și istoricilor antichității”. Prin urmare, diferențele dialectale apar în cursul evoluției istorice a unei limbi unitare sau relativ unitară, determinate de condițiile

¹ București, Editura Științifică, 1957.

² În *Mélanges Oslo*, 1957, p. 129-148.

³ în *SCL*, IX, 1958, nr. 2, p. 151-158.

⁴ în *SCL*, IX, 1958, nr. 3, p. 391-393.

⁵ În *LR*, VIII, 1959, nr. 1, p. 7-15.

⁶ În *SCL*, XI, 1960, nr. 3, p. 459-465.

⁷ București, Editura Științifică, 1961, 318 p.

⁸ Giosu 1962: 114-123; Caragiu-Marioțeanu 1962: 555-559; Ionașcu 1962: 688-696; Graur 1963: 121-123; Sala 1963: 299-301; Ivănescu 1963: 347-350; Keintzel-Schön 1963: 431-432; Klepikova 1964: 130-133.

⁹ Facem mențiunea că observațiile noastre se bazează, în primul rând, pe lucrarea *Elemente de dialectologie a limbii române*, la care trimit și paginile dintre paranteze, atunci când nu sunt însoțite de alte indicații.

istorice de dezvoltare a populațiilor care o utilizează, și ele capătă impuls „de îndată ce între grupurile de vorbitori ai unei limbi se produce o oarecare izolare” (p. 17). „Procesul de diferențiere lingvistică, afirmă mai departe autorul, se accentuează când un grup de vorbitori, după ce a slăbit legăturile cu centrul, stabilește un contact strâns cu populații de altă limbă cu care, întâmplător, se află în directă vecinătate. Atunci modificările lingvistice care îl îndepărtează de punctul de plecare se produc mai repede și mai profund” (p. 18).

„În fond, problema diferențelor dialectale depinde mai întotdeauna de factori exteriori limbii, de importanța economică și administrativă a regiunilor, orașelor și satelor dintr-un teritoriu lingvistic” (p. 21). Între acești factori, autorul se oprește, în mod special, la cei geografici și sociali: formele de relief, mijloacele de comunicație și legăturile economico-administrative. „Dacă o regiune are relief accidentat, cu munți greu de trecut sau cu șesuri secetoase și neospitaliere, posibilitățile de diversificare dialectală cresc. Dimpotrivă, dacă o regiune este străbătută de ape mari și are un relief mai dulce, vorbirea celor care o locuiesc se păstrează mai unitară, grație ușurinței pe care o au de a se întâlni adesea și a comunica unii cu alții” (p. 19). „Dunărea, de exemplu, deși traversează Ungaria de la un capăt la altul, nu formează totuși o graniță dialectală între cele două părți ale teritoriului lingvistic maghiar¹⁰. În țara noastră, vorbirea din Moldova este mai unitară decât cea din Ardeal, între altele și pentru că partea aceasta a țării este străbătută de la nord la sud de Siret, de Prut, de Bistrița etc. și nu este fragmentată de șiruri mari de munți. În Ardeal însă, locuitorii din Țara Oașului, Țara Moșilor și din Maramureș, fiind mai izolați unii față de alții din cauză că „țările” lor sunt înconjurate de munți, au ajuns să aibă graiuri mai distincte” (p. 20). De aceea „se și spune în dialectologie, printr-o formulă cu caracter general, că *apele unesc, iar munții despart*” (p. 19).

„Mijloacele de comunicație joacă și ele un rol important în evoluția graiurilor și dialectelor. Dacă între două centre, care aparțin la dialecte sau graiuri diferite, există șosele bune și cale ferată, deosebirile lingvistice dintre cele două centre scad, și invers” (p. 20).

Astfel privite lucrurile, autorul *Elementelor* are toate argumentele pentru susținerea punctelor de vedere proprii privitoare la noțiunile de limbă, dialect, (sub)dialect și grai, între care există trăsătura de subordonare. Din acest punct de vedere, limba este „singura unitate lingvistică de sine stătătoare”, „singura unitate locală independentă”, „care nu se mai subordonează altei unități de același fel” (p. 61). Dialectul este „o unitate lingvistică deosebită de limba din care face parte, în măsura în care numărul și calitatea particularităților sale se coordonează într-un sistem propriu”. „Graiul este și el un aspect local al limbii comune, dar subordonat dialectului, deci un aspect particular (local) al limbii întregului popor, caracterizat printr-un minimum de trăsături specifice, care se subordonează în mod necesar unui dialect, după cum acesta se subordonează în mod necesar limbii întregului popor” (p. 58-59). Mai reținem și

¹⁰ Cf. Pușcariu 1926: 358.

aprecierea că unitățile subordonate, dialectul, graiul, manifestă tendința de a se apropia în permanență de limba literară, ceea ce înseamnă că „numărul deosebirilor dintre dialecte, graiuri și limba literară se micșorează prin adoptarea de către vorbitori a normelor limbii literare” (p. 61).

În privința particularităților, autorul mai precizează faptul că „primul și cel mai sigur semn al importanței lor îl reprezintă rezistența la influența limbii literare” (p. 62).

Pornind de la aprecierile teoretice din primele trei capitole ale cărții, I. Coteanu analizează, conform principiilor enunțate, structura dialectală a limbii române¹¹: patru dialecte (muntean, moldovean, bănațean și crișean) și un grai, cel din Maramureș.

Așadar, în disputa legată de statutul lingvistic al acestei zone, I. Coteanu se declară în favoarea considerării ei drept un grai, „un grai dintr-o zonă de tranziție” (p. 113), fiindcă „individualitatea <dialectului> maramureșean apare mai puțin clar” (p. 73). Argumentele și contraargumentele se referă la toate compartimentele limbii: fonetică, morfologie și sintaxă, lexic.

Analizând particularitățile subliniate de cercetătorii anteriori¹², I. Coteanu evidențiază, de fiecare dată, apropierea sau similitudinile cu celelalte dialecte. De pildă, în privința vocalismului:

- „*ě* apare la fel ca și în dialectul crișean: *cămășe, mēle, spēle, mē, bē, vrē*”.

- „Vocala *ɔ*, care apare relativ rar, face ca sistemul vocalic maramureșean să nu se identifice cu cel crișean, ci să se apropie de sistemul vocalic moldovenesc, cu care s-ar identifica dacă *ě*, vocală foarte asemănătoare cu *ɛ* moldovenesc, ar apărea numai ca un reflex al diftongului *ɛa* la finală. Cum însă, în Maramureș, *ě* se întrebuintează și în interiorul cuvintelor, cele două sisteme rămân unități diferite” (p. 112).

- „nazalizarea se observă numai la *o* și *u* în cuvinte monosilabice: *õ mândruț* „un mândruț”, *ũ an* GMF, p. 40. Și în alte regiuni ale țării cele două vocale capătă în frază un slab timbru nazal” (p. 112).

Și consonantismul are particularități ce-l apropie de mai multe zone:

- „Labialele au aproape aceeași situație ca și în dialectul crișean: *p > p'*: *lip'ideu, sp'int'eca*, dar și *p > pk'*: *apropk'ia, copk'il, lupk'i, pk'ic, pk'icor, râpk'i* etc. GMF, p. LVIII și *p > k'*: (ceva mai rar) *cârk'i, desk'ica, k'eatră, k'ept* etc. Labiala *b* devine din când în când *b'*: *alb'i, b'ine, galb'en* și, mai ales, *bğ*, fonetism pe care îl putem considera general: *abğja, bğet, bumbği, îmbğia, plumbği* etc.

- Palatalizarea lui *m* se află în stadiul lui *mń*¹³, cu rare excepții de trecere la *ń*: *lumńină, mńel, mńilă, mulțământi* etc., dar și *adurni, zńieură* etc.

- Dentalele *d* și *t* sunt palatalizate la stadiul *d'* și *t'*, *k'*: *d'عالu, d'ept* „drept”, *d'epărta* „îndepărta”; *bărbațe, curțe, munte* etc. *k'ignî* „tihnî”.

¹¹ E vorba de dialectul dacoromân, considerat, ca și dialectele suddunărene, limbi. Din acest motiv nu folosește și termenul de *subdialect*.

¹² Picot 1873: 225-263; Weigand 1908: 447; Ivănescu 1944-1945: 1-412; Petrovici 1954: 5-17; Pătruț 1958: 31-43; Todoran 1956: 38-49; Todoran 1961: 43-73.

¹³ O formă precum *mneu* este atestată în sudul Maramureșului încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, la 1767, 1784 (Macrea 1982: 185).

- „Palatalizarea lui *f* și *v* în *s* și *z* nu este destul de pregnantă, nefiind decât refacerea, sub influență ucraineană, a stadiului *ŝ, z^* al palatalizării” (p. 73). „Alături de *f > s*, avem, uneori, *f > h¹⁴* și *v > ġ*” (p. 112).

- Africatele *č, ġ* au devenit dure, sub aceeași influență ucraineană (p. 73). Dar „cele două africcate își păstrează și caracterul înmuiat, de exemplu: *arġint, dzăče, ġiuca* GFM, p. LXII, în loc de: *arġînt, dzăčă, ġuca*, ceea ce arată că pronunțarea lor dură nu este încă generalizată” (p. 112).

Din consonantism, autorul mai menționează, fără exemplificări, următoarele trei fapte: „Înmuierea lui *l* și *n* (*l'* și *n'*); pronunțarea lui *r* ca *ř*; urmele de rotacism”¹⁵ (p. 112), care „apropie din nou graiul maramureșean de consoanele din Crișana” (p. 113).

Dintre particularitățile morfologice și sintactice menționate, cele mai multe, arată autorul, sunt prezente și în dialectul crișean (repetarea pronumelui personal: *mă topăscu-mă, s-o dusu-să, l-o dusu-l*; articolul genitiv-dativului feminin apare uneori proclitic: *la casa i Docă* „la casa Docăi”).

Pe baza faptelor prezentate, unele reluate și nuanțate („prezența și frecvența lui *ě*, apropiere sistemul vocalic de dialectul crișean, dar prin frecvența lui *o* se deosebește de acesta. Gradul de palatalizare și frecvența dentalelor palatalizate ne obligă să caracterizăm graiul maramureșean ca o prelungire a dialectului crișean, în schimb, labialele ne determină să-l considerăm o prelungire a celui moldovean, pentru că, deși stadiul de palatalizare a labialelor maramureșene este din punct de vedere fonetic la fel cu cel din Crișana, unde frecvența labialelor palatalizate este mică, în Maramureș, labialele palatalizate se folosesc în mod constant ca și în Moldova. Africatele *č* și *ġ* cu toată deosebirea lor de pronunțare față de africcatele corespunzătoare din Crișana, sunt totuși mai aproape de acestea din urmă decât de fricativele moldovenești *ŝ* și *z^*. Dar, ca o adevărată compensație, lui *j* din Crișana îi corespunde *ġ* în Maramureș, la fel ca în Moldova”), I. Coteanu accentuează că „toate acestea reprezintă argumente foarte puternice în favoarea considerării graiului maramureșean ca una dintre punțile dialectului crișean spre dialectul moldovean” (p. 113).

Considerarea zonei maramureșene ca una de tranziție o putem deduce și din aprecierile făcute de Ion Gheție, atunci când afirmă că „nu avem, de altfel, nici un motiv să ne imaginăm că în secolul al XIV-lea graiul vorbit în Maramureș ar fi prezentat diferențe sensibile față de cel moldovenesc” (1994: 20) și de G. Ivănescu, pentru care în

¹⁴ În secolul al XVI-lea, textele din nordul țării notează *hie* „fie”, *Hilip* „Filip” (Macrea 1982: 189).

¹⁵ „Caracteristica dialectală a părții de nord-vest a teritoriului dacoromân a fost, în perioada veche a limbii române, rotacismul (*n* intervocalic > *r*: *bire* „bine”, *mâră* „mână”), care a cuprins nordul Moldovei, Maramureșul, Țara Oașului și jumătatea de nord a Transilvaniei, cu Munții Apuseni, până la Mureș. În prelungirea spre sud-vest a acestei arii, peste partea de sud a Munților Apuseni și peste Banat, a trebuit să se afle, înainte de secolele X-XII, și locul de origine a istoromânilor la care rotacismul este general. În dialectul dacoromân acest fenomen se mai menține astăzi numai în câteva cătune ale comunei Scărișoara din Munții Apuseni” (Macrea 1982: 184). Cf. și Petrovici 1934-1935: 149-163.

dacoromână există patru dialecte: muntean, moldovean, bănățean și crișean-maramureșean sau de nord-vest, care „nu este altceva decât dialectul rotacizant de altădată” (1948: 86).

Desigur că nu toți specialiștii au împărtășit acest punct de vedere. Matilda Caragiu-Marioțeanu a afirmat în recenzia făcută cărții că „părerea lui I. Coteanu cu privire la lipsa particularităților capabile să individualizeze graiul maramureșean este insuficient argumentată”.

Reproșul că I. Coteanu „contestă” palatalizarea lui *f* și *v* în *s* și *z* și caracterul dur al africatelor *č* și *ğ*, fenomene menționate prima dată de G. Weigand și, apoi, de K. Jaberg, ca și alte particularități, precum „păstrarea fonetismelor arhaice *ğ* și *dz* (cf. *ğoc*, *ğur*, *dzîc*, *dzî* etc.), fenomenul apocopei, dar și o serie de elemente lexicale” (SCL, 1962, 4: 556), nu credem că se justifică.

I. Coteanu precizează doar că aceste fenomene „nu sunt destul de pregnante”. Transformarea lui *f* și *v* în *s* și *z* nu este „decât refacerea, sub influență ucraineană, a stadiului *š*, *z* al palatalizării”, iar „africatele *č*, *ğ* au devenit dure, sub aceeași influență ucraineană” (p. 73). Autorul adaugă apoi faptul că nu peste tot în Maramureș sunt atestate aceste fenomene: „Alături de *f > s*, avem, uneori, *f > h'* și *v > ğ*”, după cum și africatele „își păstrează și caracterul înmuiat, ceea ce arată că pronunțarea lor dură nu este încă generalizată” (p. 112).

La aceste observații ale lui Coteanu, mai putem aminti și faptul că în partea nord-vestică, Săpânța, Iapa și Vad, *v > i* (sau a dispărut): *init* „venit”, *îitrig* „vitreg”, *idere* „videre”, ceea ce înseamnă că fenomenul palatalizării acestor consoane nu se manifestă la fel pe întreg teritoriul maramureșean. O astfel de situație este consemnată și de D. Macrea pentru secolul al XVII-lea în Moldova: *ine* („vine”, 1637), *să nu in* („să nu vin”, 1640), *ii* („viei”, 1691) (Macrea, 1982: 177).

Referitor la apocopă, deși se face mențiunea că este considerată „una din trăsăturile cele mai specifice ale subdialectului maramureșean, ea este atestată și în alte zone, precum Oaș, nordul jud. Bistrița-Năsăud, Bucovina, Hațeg (Bihor) și în alte puncte izolate” (*Tratat*: 330).

Așadar, prin modul de analiză al faptelor prezentate, prin relevarea apropiierilor și deosebirilor cu celelalte dialecte, I. Coteanu este îndreptățit, credem noi, să afirme că vorbirea din Maramureș nu formează un „dialect” distinct, ci se manifestă doar ca „un grai dintr-o zonă de tranziție”¹⁶.

¹⁶ Și G. Ivănescu acordă același statut idiomului maramureșean. El consideră că „subdialectele dacoromâne sunt de două categorii: subdialecte puternic caracterizate și subdialecte slab caracterizate, care sunt și subdialecte de tranziție, mixte sau mozaic” (2000: 44). Subdialectele puternic caracterizate, recunoscute de toți lingviștii, sunt în număr de patru (muntean, moldovean, bănățean și crișean), iar cele slab caracterizate cuprind un număr de 20 de graiuri, între care se află și cel maramureșean, „care este azi în parte un grai mozaic, întrucât alături de sau peste graiul cu rotacism și cu labialele intacte, trebuie să distingem unul cu *s*, *z* (< *f*, *v* + *j*, *i*) și altul în care γ (< *v* + *j*, *i*) a dispărut” (2000: 44).

Cât privește rezistența unor fenomene lingvistice la influența limbii literare, ea își poate găsi explicația atât în izolarea geografică, cât și în conștiința apartenenței la un areal distinct din multe puncte de vedere. Regiunea este „situată în N. Carpaților Orientali, între Munții Oaș, Gutâi, Țibleș, Rodnei și Maramureșului”, constituind o „importantă și originală zonă folclorică și etnografică, cu obiecte de port popular, cântece și dansuri populare specifice, numeroase biserici de lemn, porți și case țărănești, având stâlpi din lemn cu sculpturi și incrustații”. Cu zonele învecinate comunică prin intermediul pasurilor Prislop (spre Depresiunea Dornelor), Șetref (spre Depr. Bistrița), Botiza (spre Țara Lăpușului), Gutâi (spre Depr. Baia Mare) și Huta (spre Depr. Oaș) (DE IV: 256). Feroviar, există o singură legătură prin segmentul de cale ferată Vișeu de Jos și Salva, lung de 61 de km, construit în anul 1948, „cu ajutorul brigăzilor voluntare de tineret” (DE IV: 258).

BIBLIOGRAFIE

- ALRR-M = *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Maramureș*, vol. I-IV, București, 1969- 1997.
- Caragiu-Marioțeanu, Matilda, 1962, „I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*”, București, Editura Științifică, în *SCL*, 13, nr. 4, p. 555-559 [recenzie].
- Coteanu, I., 1957a, *Cum dispăre o limbă (istoromâna)*, București, Editura Științifică.
- Coteanu, I., 1957b, „À propos des langues mixtes (Sur l'istro-roumain)”, în *Mélanges Oslo*, p. 129-148.
- Coteanu, I., 1958a, „Epocile de evoluție a limbii române”, în *SCL*, IX, nr. 2, p. 151-158.
- Coteanu, I., 1958b, „Și totuși istoromâna este limbă!”, în *SCL*, IX, nr. 3, p. 391-393.
- Coteanu, I., 1959, „Criteriile de stabilire a dialectelor limbii române”, în *LR*, VIII, nr. 1, p. 7-15.
- Coteanu, I., 1960, „Note despre esența limbii”, în *SCL*, XI, nr. 3, p. 459-465.
- Coteanu, I., 1961, *Elemente de dialectologie a limbii române*, București, Editura Științifică.
- DE = *Dicționar enciclopedic*, vol. I-VI, București: Editura Enciclopedică, 1993-2006.
- DLR = *Dicționarul limbii române*, vol. I-XIX, București: Editura Academiei, 2010.
- Frățilă, Vasile, 1969, recenzie la *ALRR-Maramureș*, vol. I, în *AUT*, VII, p. 269-274.
- Gheție, I., 1964, „Cu privire la repartitia graiurilor dacoromâne. Criterii de stabilire a structurii dialectale a unei limbi”, în *SCL*, XV, nr. 3, p. 317-346.
- Gheție, I., 1994, *Introducere în dialectologia istorică românească*, București, Editura Academiei.
- Giosu, Ștefan, 1962, „I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*, București, Editura Științifică”, în *SCȘt*, Iași, 13, nr. 1, p. 114-123 [recenzie].
- Giosu, Ștefan, 1963, „Subdialectul maramureșean”, în *SCȘt*, Iași, 14, nr. 1, p. 91-110.
- Graur, Al., 1963, „I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*, București, Editura Științifică”, în *SCL*, 14, nr. 1, p. 121-123 [recenzie].
- Ionașcu, Al., 1962, „I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*, București, Editura Științifică”, în *LR*, 11, nr. 6, p. 688-696 [recenzie].
- Ivănescu, G., 1963, „I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*, București, Editura Științifică”, în *AUT*, 1, p. 347-350 [recenzie].
- Ivănescu, G., 1948, „Problemele capitale ale vechii române literare”, extras din *Buletinul Institutului de Filologie română „Alexandru Philippide”*, volumul XI-XII, 1944-1945 [apărut în 1948], p. 1-412.
- Ivănescu, G., 2000, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea.

- Keintzel-Schön, F., 1963, „I. Coteanu, Elemente de dialectologie a limbii române, București, Editura Științifică”, în *Deutsche Literaturzeitung für Kritik der internationalen Wissenschaft*, Berlin, 84, 1963, p. 431-432 [recenzie].
- Klepikova, G. P., 1964, „I. Coteanu, Elemente de dialectologie a limbii române, București, Editura Științifică”, în *Voprosy jazykoznanija*, Moskva, 13, nr. 2, p. 130-133 [recenzie].
- Macrea, D., 1982, *Probleme ale structurii și evoluției limbii române*, București, Editura științifică și enciclopedică.
- Neiescu, P., 1971, „Cu privire la repartitia dialectală a dacoromânei”, în *ACILFR* XII, vol. 2, p. 297-302.
- Pătruț, Ion, 1958, „Influences slaves et magyares sur les parlers roumains”, în *Romanoslavica*, I, București, p. 31-43.
- Petrovici, Emil, 1954, „Repartitia graiurilor dacoromâne pe baza *Atlasului lingvistic român*”, în *LR*, III, nr. 5, p. 5-17.
- Petrovici, Emil, 1934-1935, „Contribuții la rotacism. La moții din Scărișoara”, în *Dacoromania*, VIII, p. 149-163.
- Picot, Emile, 1873, „Documents pour servir à l'étude des dialectes roumains”, în *Revue de Linguistique et de Philologie comparée*, t. V, fasc. 3, p. 225-263.
- Pușcariu, Sextil, 1926, *Studii istroromâne*, vol. II, București, f. e.
- Pușcariu, Sextil, 1976, *Limba română*, vol. I, București, Editura Minerva, (ed. I, 1940).
- Pușcariu, Sextil, 1994, *Limba română*. vol. II, *Rostirea*, București, Editura Academiei.
- Sala, Marius, 1963, „I. Coteanu, Elemente de dialectologie a limbii române, București, Editura Științifică” în *RL*, 8, nr. 2, p. 299-301 [recenzie].
- Todoran, Romulus, 1956, „Cu privire la repartitia graiurilor dacoromâne”, în *LR*, nr. 2, p. 38-49.
- Todoran, Romulus, 1961, „Noi particularități ale subdialectelor dacoromâne”, în *CL*, nr. 1, p. 43-73.
- Todoran, Romulus, 1984, *Contribuții de dialectologie română*, București, Editura științifică și enciclopedică.
- Todoran, Romulus, 1998, *Contribuții la studiul limbii române*, Cluj-Napoca, Editura Clusium.
- Tratat = Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Editura Scrisul românesc, 1984.
- Weigand, Gustav, 1908, „Despre dialectele românești”, în *Convorbiri literare*, XLII, nr. 4, p. 447.
- WLAD = Gustav Weigand, *Lingvistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebietes*, Leipzig, 1909.